

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 53., BR. 3., 81.–120., ZAGREB, lipanj 2006.

Hrvatski se jezik voli znanjem.

HRVATSKI JEZIK, ZAKONODAVSTVO I RAVNOPRAVNOST SPOLOVA*

Stjepan Babić



početku razgovora o ovoj temi treba najprije reći nekoliko teoretskih objašnjenja o pojmovima koji bi mogli izazvati ili izazivaju nesporazume.

Prvi su spol i rod. Valja ih razlikovati.

Kao što je dobro poznato, hrvatski jezik ima tri roda, muški, ženski i srednji rod. Rod je gramatička kategorija i on ima veze sa spolom, ali ne mnogo jer riječi u hrvatskome nisu raspoređene tako da su muške osobe muškoga roda, ženske osobe ženskoga roda, a neosobe ili nespolni pojmovi srednjega roda, nego je rod određen sklonidbenim tipom i značenjem. Tako su

- imenice sklonidbenoga tipa *jelen, jelena* muškoga roda bez obzira što znače
- imenice sklonidbenoga tipa *stvar, stvari* ženskoga roda bez obzira što znače
- imenice sklonidbenoga tipa *pile, pileta* srednjega roda bez obzira što znače.

Na imenice sklonidbenoga tipa *žena, žene* utječe i značenje:

- ženske osobe na *-a* ženskoga su roda, *žena, sestra, sluškinja...*

* Referat održan 10. studenoga 2005. na savjetovanju o ravnopravnosti spolova.

- muške osobe na *-a* muškoga su roda, *taj sluga, ti sluge*, ali u množini takve imenice mogu biti i ženskoga roda, *te sluge*.
- neosobe na *-a* ženskoga su roda bez obzira što znače: *klupa, knjiga, voda...*

Kao što se iz primjera *ti sluge, te sluge* vidi, ima i imenica miješanoga roda, a ima i dvorodnih imenica, *ta pazikuća, taj pazikuća, ta budala, taj budala...*, tada je rod određen sročnošću. To određenje roda pokazuje da se rod i spol ne moraju podudarati kao što pokazuju ovakve posebnosti:

imenica	spol	rod
<i>momče</i>	<i>muški</i>	<i>srednji</i>
<i>djevojče</i>	<i>ženski</i>	<i>srednji</i>
<i>djevojčuljak</i>	<i>ženski</i>	<i>muški</i>

Osim toga muški je rod pretežan prema ženskome i srednjem:

umjesto *otac i majka* kaže se *oni*

umjesto *otac i dijete* kaže se *oni*

umjesto *otac, majka i dijete* kaže se *oni*.

Pretežnost se muškoga roda pokazuje i u tome što je u takvim primjerima predikatni pridjev u muškome rodu:

Otac i majka su došli.

Otac i dijete su došli.

Otac, majka i dijete su došli.

To znači ako je u skupu jedna osoba muškoga roda, prevladava muški rod.

Još se u jednoj kategoriji pokazuje pretežnost muškoga roda, što je važno za ravnopravnost spolova.

Muški je rod neobilježen, a ženski obilježen. To znači da muški rod može obuhvaćati i ženske osobe, a ženski rod samo ženske. Kad kažemo: Hrvatska ima 4 496 869 stanovnika, onda to nipošto ne znači samo muškaraca. Ili kad se kaže *Državljeni Republike Hrvatske imaju pravo...*, onda to jednako obuhvaća i državljanke. Ili *U popisu stanovništva 2001. godine u Hrvatskoj se katolicima izjasnilo 87,83% stanovništva*, onda to uključuje i katolkinje. Kad se želi reći nešto što vrijedi samo za žene, tada se to mora izreći imenicom za ženske osobe jer je ženski rod obilježen. Kad se kaže da Zagreb ima otprilike 365 190 stanovnica, onda to obuhvaća samo žene, a ne i muškarce.

Ono o čemu ovdje treba raspraviti s jezičnoga gledišta jest pitanje ima li hrvatski jezik izraznih sredstava da ženske osobe označi posebnim imenicama za njih. Odmah se može reći potvrdno: ima. Rjeđe leksičkim jedinicama koje već postoje u jeziku kao što je *otac - mati, muškarac - žena, čovjek - žena, djed - baka, sin - kći*, većinom riječi za ženske osobe tvorbenim postupkom po kojem se imenici m. r. dodaju sufixi

-a, -ka, -ica, -inja, -kinja, unuk - unuka, kum - kuma, novinar - novinarka, učitelj - učiteljica, psiholog - psihologinja, daktilograf - daktilografkinja.¹

Imenice koje u paru označuju jedna mušku osobu, a druga žensku, a značenjem se razlikuju u tome što obje imenice odražavaju istu stvarnost samo što imenica muškoga roda kazuje da je nositelj te osobine muškarac, a ženskoga - žena, latinski se nazivaju *nomina mota*, hrvatski *parne imenice*, a takva tvorba *mocijska tvorba*. Najčešće se upotrebljavaju za zvanja, zanimanja, po kojem obavljaju isto zanimanje samo se muška osoba naziva *učitelj, profesor, sudac...*, a ženska *profesorica, učiteljica, sutkinja...*

Hrvatski je jezik dakle pogodan za ravnopravnost spolova na jezičnoj razini jer u načelu ima izraze za osobe muškoga i ženskoga spola. Ta je pojava toliko zanimljivija što žene nekad nisu obavljale sva zanimanja kao danas pa donedavno i nismo imali izraze za neke od njih.² Iako su se u našim školama odavno školovala muška i ženska djeca, u požeškoj su se gimnaziji prve gimnazijalke upisale tek pred Prvi svjetski rat i to je bilo tako neobično da su neki učenici iz onoga vremena to doživjeli kao veliku senzaciju.

Kad su se žene počele baviti do tada muškim zanimanjima, nije se u jeziku morao nužno razviti sustav da se određeni pojmovi označuju imenicama za žensku osobu. U početku je i bilo takvih problema, npr. još je 1955. godine Zlatko Vince napisao članak: Drugarica direktor, gospođa profesor ili drugarica direktorica, gospođa profesorica,³ a danas bi takav članak pomalo bio neaktualan jer je sasvim normalno da se kaže *gospođa direktorica, gospođa profesorica*, iako se već tada Z. Vince zauzimao za ženske nazive ženskih osoba.

Kad su žene prije četrdesetak godina počele služiti vojsku, odmah se postavilo pitanje kako će se zvati i ubrzo je prema *pješak - pješakinja* napravljena *vojnkinja* i danas je taj naziv prevladao. Donedavno je bilo nezamislivo da žene studiraju teologiju, danas je to sasvim obično, kao što je običan i naziv *teologinja* iako je u početku bilo teškoća, manje sa samim nazivom, a više s pitanjem kako će se tvoriti mocijski parnjak od imenica m. r. koje završavaju na -g.

¹ Potrebno o raspodjeli tih dometaka može se naći u mojoj knjizi *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, a napisao sam i više posebnih rasprava o toj problematici, koje se mogu naći u poglavlju *Literatura u spomenutoj knjizi*, a ovdje bih posebno istaknuo raspravu *Sustav u mocijskoj tvorbi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, *Slavica helvetica*, 16, Bern, 1981., i u mojoj knjizi *Hrvatski jučer i danas*, Zagreb, 1995., str. 123.–132.

² Pošto je ovaj referat već bio održan, Ivana Matas Ivanković objavila je članak: *Kada su prvi put u hrvatskim rječnicima zabilježene imenice za ženska zanimanja?*, *Jezik*, god. 53., Zagreb, 2006., str. 33.–35.

³ *Jezik*, god. 2., Zagreb, travanj 1955., str. 113.–118.

Kad je prije kojih tridesetak godina došla na red mocijska tvorba od imenica m. r. koje završavaju na -g, nije u dvojbu došlo hoće li se tvoriti imenice za oznaku ženskih osoba, nego u kojem liku, jer su se javili likovi kao *pedagogica, psihologica, pedagoškinja, psihološkinja, pedagoginja, psihologinja...* Uzora je bilo malo, samo poneki i oni su otvarali više mogućnosti: *sluga - sluškinja, drug - družica, vrag - vražica*, ali od *bog* je već bilo dvojstvo: *božica i boginja*. Uzor je bila i *kolegica* prema *kolega* koja je načinjena u drugoj polovici 19. stoljeća, ali po posebnom obrascu jer bi prema *vražica* i *božica* trebalo biti *koležica*, ali to nije išlo zbog prevelike alomofizacije osnove, i napravljeno je *kolegica*, pogotovo zato što se to najvjerojatnije dogodilo na kajkavskome području gdje smo već imali par *bogec - bogica* pa je *kolegica* lakše prošla. Srbi nisu mogli prihvatiti ni *koležica* ni *kolegica*, pa su izlaz našli u trećoj mogućnosti: *koleginica*. Zbog toga što se *k, g, h* često nalaze u istome društvu, od *došljak, pješak, Čeh, Vlah*, imamo samo *došljakinja, pješakinja, Čehinja, Vlahinja*, iza *g* prevladao je sufiks *-inja*: *biologinja, pedagoginja, psihologinja, teologinja...* Tim je likovima dao prednost profesor S. Težak,⁴ a tako i ja⁵ te je danas gotovo potpuno prevladao taj tip.

Kad se u naše dane javila mogućnost da žena bude njemački kancelar, uopće se nije postavilo pitanje hoće li se ona označiti imenicom za ženski spol, nego kojom: *kancelarka* ili *kancelarica*. Danas prilično prevladava *kancelarka*, čini se i s tvorbenom prevlašću.

Ovdje bih naveo francuski primjer. Francuski jezik ima muški i ženski rod, a većina poslovnih naziva muškoga je roda, neovisno o spolu djelatnika. Zato se francuski jezik teško prilagođava naglom porastu žena u svim poslovima i stoga je francuski premijer Lionel Jospin 1998. naredio da službeni nazivi za takve djelatnice moraju imati ženski lik.⁶

Poteškoća u hrvatskome jeziku ima i danas jer svi problemi ravnopravnosti spolova u jezičnome izrazu nisu riješeni. Uzmimo jedan primjer. Željka Čorak piše: „*Prvo zato jer sam vjernik (ovaj muški rod usklađen je s raspisom natječaja za zgradu HBK)*.“⁷ Ne znam surječje pa ne mogu reći u čem je problem, ali ona sama odmah nastavlja: „*Drugo zato jer sam povjesničar, teoretičar i kritičar arhitekture*.“ To je vjerojatno zato što navodi zanimanje, a zanimanja se još i danas dobrim dijelom navode u muškome rodu po pretežnosti muškoga roda, iako razvoj ide tako da se u konkretnom značenju, kad je riječ o ženi, zanimanje navodi u ženskom liku.

⁴ Pedagogica, pedagoginja ili pedagoškinja, Hrvatski naš svagda(š)nji, Zagreb, 1990., str. 96. i 97.

⁵ Dva tvorbeno normativna problema i njihova rješenja, Jezik, god. 46., Zagreb, 1999., str. 104.–112.

⁶ Prema Vjesniku od 1. 7. 1998., str. 24.

⁷ Vijenac, 15. 9. 2005., str. 5.

Pregledao sam Hrvatski bibliografski leksikon i evo što sam našao 1983. u 1. svesku pod slovima A i B:

Andrić, Neda, ekonomist
Anić, Jelka, agronom
Arko, Ksenija, farmaceut i biokemičar
Arko, Vera, anesteziolog
Babović, Milka, atletska reprezentativka i novinar
Barić, Stana, agronom
Batinica, Jelva, agronom
Baturiće-Rubčić, Jasna, fizičar
Batušić, Ivana, romanist
Beck-Dvoržak, Maja, liječnica, dječji psihijatar

i još tridesetak takvih primjera.

Iako takvih primjera ima 1998. i u 4. svesku, u najnovijem 6. iz 2005. na prvih 100 stranica ima više ženskih osoba, ali ni jedna nema označeno zvanje ili zanimanje u muškome rodu, a tako pokazuje letimičan pregled i daljnjih stranica. To odražava suvremeno stanje, a i suvremene spoznaje o ravnopravnosti spolova. Da tako prevladava u naše doba, pokazuju primjeri iz jednog broja novina:⁸

Ana Lederer, intendantica zagrebačkoga HNK
Mani Gotovac, intendantica HNK u Rijeci
Alaksandra Saša Broz, ravnateljica Istarskog narodnog kazališta
Irena Pasarić, nova ravnateljica Baleta HNK u Zagrebu
Dubravka Šuica, gradonačelnica Dubrovnika.

Jedan od glavnih članaka u svezi s time napisala je Eugenija Barić: Ženski moćijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija,⁹ a u članku: Kada sudac a kada sutkinja?¹⁰ razlikuje opću ili neutralnu upotrebu i pojedinačnu ili konkretnu i za prvu kaže da je u općoj upotrebi normalan muški rod, ali kad se u pojedinačnoj upotrebi označuje ženska osoba, tada imenica treba biti u ženskome rodu. Za ravnopravnost spolova i u jezičnome pogledu zauzeo sam se i ja još 1980. godine.¹¹

To što se nama može činiti sasvim normalnim, tako nije već u nama bliskomu srpskomu jeziku. Srpski jezikoslovac Ivan Klajn piše:

„Ipak, mnogi oblici kao docentkinja/docentica, arhitektica, advokatica i sl. i dalje su neuobičajeni, od sudija postoji nekoliko ženskih oblika, ali se ni jedan nije ustalio (...) S. Nikolić (...) primjećuje da se obično kaže „drugarica blagajnik“, „doktor Jelica Petrović,

⁸ Vjesnik, 8. 11. 2005.

⁹ Jezik, god. 37., Zagreb, listopad 1989., str. 12.–21., s literaturom.

¹⁰ Jezik, god. 35., Zagreb, veljača 1988., str. 85.–88.

¹¹ Kako se kaže kad je žena sudac?, Jezik, 2–3, Zagreb, 1979./1980., str. 86. i 87.

dečji lekar“ i sl., da jezik pre teži potiranju razlike u rodu no stvaranju novih feminina. Za nazive naučnika na -log, kao i za mnoge duge kvalifikacije tipa *agronom, akademik, magistar, borac, stručnjak, doktor nauka, poslanik, rukovodilac, vršilac dužnosti* itd. ženskih oblika i dalje nema.“¹²

Srbi kažu: *Gospođa profesor je rekla..., Gospođa ministar je otputovala...* Kad su Nijemci dobili kancelarku, u srpskome je tekstu bila ova rečenica: *pozdravlja prvoga kancelara ženu*, i dalje u tekstu *žena kancelar...*

Malo ima u hrvatskome jeziku imenica za muške osobe koje nemaju ili nemaju uobičajenu imenicu za ženski spol. Tako je s imenicom *kupac*, a za ženskoga borca postoji riječ *borkinja*, ali se rijetko rabi. Na samome savjetovanju jedna je sudionica rekla osobi ženskoga spola: *Postat ćete borac za ženska prava*. Teže ide, ali ide kad je imenica u ženskom obliku već zauzeta pojmom koji označuje neku stvar ili pojam kao *bilježnica* ‘teka’, *dopisnica* ‘poštanska karta’, *poslanica* ‘epistola’, *zamjenica* ‘vrsta riječi’..., ali ipak u težnji da se ženski *bilježnik, dopisnik, poslanik, zamjenik* imenuje imenicom ženskoga roda, često se susrećemo i s imenicama *bilježnica, dopisnica, poslanica, zamjenica* u značenju ženske osobe.

Drugo je kad se parna imenica lako napravi, ali se iz socioloških razloga neko zvanje, zanimanje, posao obavljaju samo osobe jednoga spola, npr. muškarci posao *rudara, strojovođe*, iako bi se lako reklo *rudarka, rudarica, strojovotkinja*. Ima i povijesno-socioloških razloga kao kad od imenice *husar* nije izvedena riječ za žensku osobu jer više to zvanje ne postoji pa u suvremenom jeziku i nema vjerojatnosti da će se izvesti parna imenica *husarica* ili *husarka*.

Nešto više ima zanimanja ili osobina koje su svojstvene samo ženama, a nisu i muškarcima, jer su određene biološki, npr. *Bogorodica, dojkinja, roditelja...* i sociološki: *dvorkinja, medicinska sestra, primalja, usidjelica, mažoretkinja...*

Obrada bi te teme tražila opširniju raspravu.

Posebno bi raspravljanje tražila i tema zanimanja navedena u oglasima. Za ovu sam prigodu pogledao nekoliko oglasa u novinama i vidio da se novi zaposlenici dobrim dijelom još uvijek traže samo imenicama za muške osobe. To je opravdano zbog pretežnosti i neobilježenosti muškoga roda i ne znači neravnopravnost. Ona bi bila tek kad na oglas o zaposlenju jednoga profesora ne bi htjeli primiti profesoricu, ali pitanja rasprava o tome traži drugu priliku. No važno je to ovdje spomenuti da ne bi tko tražio da se u oglasima zbog ravnopravnosti spolova obavezno moraju navesti imenice za oznaku obaju spolova.

¹² Srpski jezik, Opole, 1996., str. 48. Zanimljivo je ovdje napomenuti da Srbi tek ove godine raspravljaju o zakonu o ravnopravnosti spolova i pri tome spominju i jezičnu ravnopravnost, ali u jezičnome pogledu ne kane ništa mijenjati jer istaknuti jezikoslovci misle da se ne može ništa mijenjati u sustavu kako ga je opisao Ivan Klajn.

Na kraju, jer ovako široku temu moramo privesti kraju, još moram spomenuti odluku Ustavnoga suda koji je odbacio žalbu Zorice Jerković da bude *nositeljica* izborne liste za riječko gradsko vijeće. Nije moje da kažem da je Ustavni sud pogriješio s obzirom na Zakon o ravnopravnosti spolova, nego mogu reći da je pogriješio i što se jezika tiče. Naime u jeziku osim značenja postoji i smisao, ono što neke riječi obuhvaćaju po svome smislu pa zakonska odredba o nositelju izborne liste podrazumijeva i nositeljicu, te je stoga Ustavni sud pogriješio i s jezičnoga gledišta jer u konkretnoj upotrebi kad je nositelj liste žena, treba dopustiti i imenicu *nositeljica*.

Sažetak

Stjepan Babić, sveučilišni profesor u miru, Zagreb

UDK 81'373.611'367.622, znanstveni članak

Primljen 2. veljače 2006., prihvaćen za tisak 24. ožujka 2006.

Croatian Language, Legislation and Equality of Sexes

The author discusses the gender-specific formation of nouns and the usage of nouns designating women's occupations and their representation in general usage and in legal acts.